

“ประทีปปฐมนิธาร” การสร้างสรรค์นาฏศิลป์เพื่อรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อ**“PRATEEP BURANAMEE TARA”****THE CREATION DANCE FOR RITUALS AND BELIEFS**

มนัญชยา เพชรจู๋ *

Mananshaya Phetruchee *

คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

Faculty of Fine and Applied Arts, Suan Sunandha Rajabhat University

Received: 16 November 2019

Revised: 13 April 2020

Accepted: 26 June 2020

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่อง“ประทีปปฐมนิธาร” การสร้างสรรค์นาฏศิลป์เพื่อรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อ มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างสรรค์และออกแบบการแสดงนาฏศิลป์ : ประทีปปฐมนิธาร ซึ่งอยู่ในรูปแบบของงานวิจัยเชิงสร้างสรรค์ โดยใช้แนวคิดและทฤษฎีในการสร้างสรรค์ทางด้านนาฏศิลป์ ร่วมกับการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านนาฏศิลป์ไทยและการปฏิบัติการ โดยนำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์ แล้วนำมาสร้างสรรค์การแสดงนาฏศิลป์ตามลำดับ ผลการวิจัยพบว่า การสร้างสรรค์นาฏศิลป์เพื่อรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อชุดประทีปปฐมนิธาร ประกอบไปด้วย 6 องค์ประกอบ ได้แก่ 1) แนวความคิด 2) นักแสดง 3) การออกแบบทำนองเพลง 4) การออกแบบกระบวนท่า 5) การออกแบบเครื่องแต่งกาย 6) การออกแบบการใช้พื้นที่เวทีการแสดง การแสดงชุดนี้ สะท้อนรูปแบบของการแสดงเพื่อรับใช้พิธีกรรมความเชื่อและความประณีตละเอียดลออในการสร้างสรรค์งานนาฏศิลป์ตั้งแต่แนวคิด ความหมายของการเคลื่อนไหวอวัยวะ ความหมายของการใช้อุปกรณ์ประกอบการแสดง การใช้พื้นที่ องค์ประกอบทุกด้านของการแสดงและกระบวนท่ารำ โดยผลจากการวิจัยเชิงสร้างสรรค์นี้ ได้นำมาซึ่งการแสดงชุด “ประทีปปฐมนิธาร” อันจะเป็นแนวทางหนึ่งของการสร้างสรรค์นาฏศิลป์เพื่อรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อต่อไป ผลการประเมินความคิดเห็น

* ผู้ประสานงาน: มนัญชยา เพชรจู๋

อีเมล: mananshaya.ph@ssru.ac.th

ของประชาชนที่มาชมการแสดงในภาพรวม จำนวน 200 คน พบว่า ประชาชนมีความพึงพอใจในการชมแสดงอยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{X} = 4.71$, S.D. = 0.83) ด้านที่มาของการแสดงมีความพึงพอใจอยู่ในระดับที่มากที่สุด ($\bar{X} = 4.65$, S.D. = 0.71) และด้านความพึงพอใจต่อประโยชน์ที่ได้รับอยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{X} = 4.53$, S.D. = 0.67)

คำสำคัญ: อาบน้ำเพ็ญ, นาฏศิลป์สร้างสรรค์, สัญลักษณ์, พิธีกรรม, ความเชื่อ

Abstract

The author would like to present the knowledge of how to create dance for serving rituals and beliefs. It was explained through the research article "Prateep Buranamee Tara", creating dance to serve rituals and beliefs. This research aimed to create and design dance performances. The author synthesized knowledge from texts, academic document, practicing, observations, expert interviews, and reviewing previous research. The results of the research showed that the creation of the dance for serving rituals and beliefs "Prateep Buranamee Tara" consists of six elements which are concepts, actors, melody designs, posture designs, costume designs, and the use of stage design. This performance reflects 1) the form of the performance in order to serve rituals and beliefs and 2) the elaboration of the dance showing through concept, definition of organ movement, the meaning of props, space usage, every element of the performance, and dance process. This research contributed to the creating of the dance "Prateep Buranamee Tara" This dance will be one of the ways to create the dance for serving rituals and beliefs. The evaluation of opinions from 200 people who saw the performance found that people showed the highest satisfaction in watching the show ($\bar{X} = 4.71$, S.D. = 0.83). In the source of performance, the satisfaction was at the highest level ($\bar{X} = 4.65$, S.D. = 0.71). And the satisfaction with the benefits was at the highest level ($\bar{X} = 4.53$, S.D. = 0.67).

Keywords: full moon bathing, creative dance, semiotics, rituals, beliefs

บทนำ

ในวันที่ 11 พฤศจิกายน 2562 สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ได้รับเชิญจากผู้ว่าราชการจังหวัดระนอง ให้จัดการแสดง นาฏศิลป์เพื่อเปิดงาน "อาบน้ำเพ็ญอุระนอง" ประจำปี 2562 ณ บริเวณบ่อน้ำแร่ร้อนรักษะวาริน อำเภอเมือง จังหวัดระนอง ซึ่งปีนี้เป็นปีที่ 3 ของการจัดงาน โดยมีวัตถุประสงค์ในการส่งเสริมการท่องเที่ยวและร่วมสืบสานประเพณีโบราณ ทั้งนี้ได้รับเกียรติจากนางกอบกาญจน์ วัฒนวรางกูร และนายจตุพจน์ ปิยัมปุตระ ผู้ว่าราชการจังหวัดระนอง เป็นประธานร่วมในการเปิดงาน มีส่วนราชการ พ่อค้า ประชาชนเข้าร่วมงานเป็นจำนวนมาก ซึ่งในส่วนพิธีกรรม อาบน้ำเพ็ญได้มีการสวดเจริญพระพุทธมนต์ พิธีพุทธาภิเษกตามแบบโบราณที่บริเวณบ่อน้ำแร่ เพื่อเสริมบารมีชีวิตในคืนวันเพ็ญเดือน 12 ตามความเชื่อที่มีมายาวนาน

การอาบน้ำเพ็ญนั้น ปกติในหนึ่งปีจะนิยมทำในวันเพ็ญเดือน 12 ในวันที่พระจันทร์เต็มดวง ถ้าหากตรงกับกับวันจันทร์ เรียกว่าจันทร์ซ้อนจันทร์ หากในเดือนใดปีใดที่มีจันทร์ซ้อนจันทร์เช่นนี้ ถือว่าดีเป็นพิเศษดังเช่นในปีนี้เป็นต้น พิธี “อาบน้ำเพ็ญ” เป็นพิธีเก่าแก่ มาจากตำราโบราณ โดยมีคติความเชื่อว่า เมื่ออาบน้ำเพ็ญแล้วก็จะโชคดีมีลาภ มีเสน่ห์เมตตามหานิยม คนที่ป่วยเป็นโรคร้ายไข้เจ็บ หน้าตาเศร้าหมอง เมื่อได้อาบน้ำเพ็ญไปแล้วก็จะหายจากอาการเจ็บป่วย ในขณะที่ผู้เป็นนักรพยากรณ์ เป็นแพทย์แผนโบราณ เมื่อได้อาบน้ำเพ็ญแล้วก็จะเชื่อว่าจะทำให้มีความสามารถในการพยากรณ์ ในการรักษาโรคดีขึ้น ความจำดีมีปฏิภาณ ไหวพริบ เรียนหนังสือเก่ง เสริมสงราศรีให้ผุดผ่องดังพระจันทร์ในคืนวันเพ็ญ เสริมบารมีแก่ผู้ที่มีญาณเทพ มิ่งมงคลคุ้มครอง ขจัดอำนาจมนต์ดำคุณไสย ภูตผีปีศาจที่เข้าแฝงอยู่ในร่างกาย ทำให้ชะตาชีวิตรุ่งโรจน์ ประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน ตามคติความเชื่อของคนโบราณ มักจะดักน้ำจากแม่น้ำลำคลองที่ไหลผ่านหน้าบ้านในเวลาเที่ยงคืนพอดี ดักมาอาบน้ำตอนเที่ยงคืน หรือให้น้ำภาชนะใส่น้ำไปตั้งไว้กลางแจ้ง รอจนกระทั่งบังเกิดเงาของพระจันทร์ลอยเด่นอยู่ภายในขันนํ้ามนต์ หรือภาชนะที่ใส่นํ้านั้น เป็นการนำเอาธาตุน้ำมารับแสงจันทร์ ธาตุน้ำในช่วงเวลาดังกล่าวจะซึมซับเอาพลังงานจากพระจันทร์ช่วงเต็มดวงไว้อย่างเต็มที่ จากนั้นก็ดักอาบได้ ถือว่าเป็นสิริมงคลเช่นกัน (สิทธิกร มายาง, 2562)

ในการนี้ นาฏศิลป์ซึ่งทำหน้าที่เป็นการแสดงที่ถ่ายทอดเรื่องราว ความเชื่อ คติธรรมโบราณ โดยมนุษย์ผู้มีความเชื่อถือในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การเช่นสรวงบูชา เพื่อขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ประทานพรให้ตนสมปรารถนา หรือขอให้ขจัดปัดเป่าสิ่งที่ตนไม่ปรารถนาให้สิ้นไป การบูชา

เช่นสรวง มักถวายเป็นสิ่งที่ดีที่ตนเห็นว่าเป็นที่พอใจ เช่น ข้าวปลาอาหาร ขนมหวานผลไม้ ดอกไม้ ตลอดไปจนถึงการขบรับฟ้อนรำเพื่อให้สิ่งที่ตนเคารพบูชาพอใจ ต่อมาการฟ้อนรำก็กลายเป็นความศักดิ์สิทธิ์ลงมา กลายเป็นการฟ้อนรำเพื่อความบันเทิงเบิกบานใจของคนทั่วไป การรับใช้พิธีกรรม ความเชื่อและศาสนาของการแสดงนาฏกรรมเป็นสิ่งที่ผูกพันเหนียวแน่น ไม่อาจคลายลงไปได้ เราจึงพบนาฏกรรมเป็นส่วนประกอบทั้งในพิธีราชวาระและพิธีหลวง (อาคม สยามคม, 2525)

อนึ่งนาฏศิลป์นั้นมีความสำคัญซึ่ง ประทิน พวงสำลี ได้กล่าวไว้ 2 ข้อคือ 1) นาฏศิลป์แสดงความเป็นอารยะ สิ่งใดที่เกี่ยวข้องกับศิลปะ สิ่งนั้นย่อมนำความเจริญมาสู่นาฏศิลป์ จึงเป็นเครื่องแสดงความเป็นอารยะของชาติ และ 2) นาฏศิลป์เป็นแหล่งรวมศิลปะ โดยเฉพาะศิลปะการร้องรำและดนตรีเท่านั้น ยังเป็นที่รวมแห่งศิลปะด้านอื่น ๆ ด้วย เช่น การเขียน การก่อสร้าง การออกแบบ เครื่องแต่งกาย วรรณคดี เป็นต้น (ประทิน พวงสำลี, 2514)

สาขาวิชาศิลปะการแสดงแขนงนาฏศิลป์ไทย คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาเล็งเห็นถึงความสำคัญและเพื่อตอบสนองแนวคิดดังกล่าว จึงจัดการแสดงชุด “ประทีปปฐุมิธารา” เพื่อเป็นการถ่ายทอดความคิดสร้างสรรค์ทางด้านนาฏศิลป์ไทย บนพื้นฐานของคติความเชื่อร่วมกับพิธีกรรม อันจะก่อให้เกิดการแสดงชุดใหม่ ยึดหลักในการตระหนักคุณค่าของงานด้านศิลปะการแสดงนาฏศิลป์ไทย การบริการวิชาการ ตลอดจนการเคารพศิลปะการแสดงแห่งภูมิปัญญาของบรมครูทางด้านนาฏศิลป์ไทย ซึ่งจะเป็นการอนุรักษ์และพัฒนาชุดการแสดงนาฏศิลป์ไทยควบคู่กันไปได้อย่างยั่งยืน คำว่าประทีปนั้น หมายความว่า ตะเกียง, โคม, ไฟที่มีเปลวสว่าง เช่น ตะเกียง เทียน ปฐุมิ แปลว่า วันเพ็ญ ธารา แปลว่า ธาร, ธารน้ำ, สายน้ำ, ลำธาร, ห้วย, หายตน้ำ, ท่อน้ำ เมื่อนำคำมาสมานกันจึงได้ชื่อชุดการแสดงที่มีความหมายว่า “การบูชาสายน้ำในคืนวันเพ็ญด้วยไฟที่มีเปลวสว่าง” (พจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติ, 2534)

วัตถุประสงค์การวิจัย

งานวิจัยสร้างสรรค์เชิงวิชาการ เรื่อง “ประทีปปฐุมิธารา การสร้างสรรค์นาฏศิลป์เพื่อรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อ” มีวัตถุประสงค์เพื่อหาวิธีและแนวคิดในการสร้างงานการแสดงนาฏศิลป์ไทยเพื่อรับใช้พิธีกรรมความเชื่อ รวมทั้งการเลือกสรรองค์ประกอบต่าง ๆ นำไปสู่การออกแบบสร้างสรรค์ชุดการแสดง “ประทีปปฐุมิธารา”

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “ประเพณีปทุมมีธารา การสร้างสรรค์นาฏศิลป์เพื่อรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อ” ในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงสร้างสรรค์ โดยการเก็บข้อมูลจากเอกสาร หนังสือ ตำรา งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสรรค์งานนาฏศิลป์ การสัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้านและผู้เชี่ยวชาญทางด้านนาฏศิลป์ จากนั้นจึงนำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล แล้วออกแบบการแสดงเพื่อนำเสนอเป็นงานวิจัย โดยมีการเผยแพร่การแสดงในงานอาบน้ำเพ็ญอุรณอง ประจำปี 2562 ณ บริเวณบ่อน้ำแร่ร้อนรักษะวาริน อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน 2562 ซึ่งสามารถอธิบายวิธีการดำเนินการวิจัยได้ดังนี้

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ในแง่ของแหล่งข้อมูล ผู้วิจัยใช้วิธีการเจาะจง (Purposive Sampling) โดยเลือกจากผู้ที่สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับการอาบน้ำเพ็ญของจังหวัดอุดรธานี ความเชื่อและรายละเอียดของพิธีกรรมอาบน้ำเพ็ญ พร้อมทั้งผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏศิลป์ที่มีประสบการณ์ด้านการสร้างสรรค์นาฏศิลป์ไม่น้อยกว่า 10 ปี นอกจากนี้ยังใช้เทคนิคการสโนว์บอล (Snow Ball) เพื่อคัดเลือกนักแสดงที่มีความรู้ความสามารถ มีความพร้อมที่จะสื่อสารการแสดงตามแนวความคิดของผู้วิจัยผู้ผู้ชม อันประกอบไปด้วย ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้เชี่ยวชาญด้านการสร้างสรรค์งานนาฏศิลป์ ชวระยองที่มาชมการแสดงและนักศึกษาสาขานาฏศิลป์ไทย คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยประกอบไปด้วยแบบสัมภาษณ์ แบบประเมิน การสนทนากลุ่ม และการระดมความคิดเห็น วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพโดยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) นำเสนอข้อมูลด้วยการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Description Analysis) รูปแบบการแสดงต่อสาธารณชน (Performance) และข้อมูลเชิงปริมาณจากแบบประเมิน

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล มีรายละเอียดคือ ข้อมูลเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ ผู้วิจัยลงพื้นที่เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการใช้เครื่องมือในการวิจัยได้แก่ แบบสัมภาษณ์ แบบประเมิน การสนทนากลุ่ม การทดลองปฏิบัติการแสดง การศึกษาหนังสือ เอกสารทางวิชาการ ตำรา วารสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องประกอบในการวิเคราะห์ข้อมูล

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลเชิงคุณภาพ วิเคราะห์โดยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) พรรณนาและบรรยาย ข้อมูลเชิงปริมาณ วิเคราะห์จากแบบประเมินโดยใช้สถิติพื้นฐาน ได้แก่ ค่าเฉลี่ย (Mean) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation)

สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยสร้างสรรค์เชิงวิชาการ เรื่อง “ประทีปปฐมมหารา การสร้างสรรค์นาฏศิลป์เพื่อรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อ” มีวัตถุประสงค์เพื่อหาวิธีและแนวคิดในการสร้างงานการแสดงนาฏศิลป์ไทยเพื่อรับใช้พิธีกรรมความเชื่อ รวมทั้งการเลือกสรรองค์ประกอบต่าง ๆ นำไปสู่การออกแบบสร้างสรรค์ชุดการแสดง ผู้วิจัยจึงขอสรุปผลการวิจัย ดังนี้

1) วิธีและแนวคิดการแสดง

ผู้วิจัยยึดหลักแนวความคิดการอาบน้ำเพ็ญที่มีมาแต่เดิมเป็นข้อมูลพื้นฐานในการคิดและสร้างสรรค์ผลงาน ถ่ายทอดอัตลักษณ์ คติความเชื่อ ประเพณีผ่านการแสดงทางด้านนาฏศิลป์ จากการสร้างสรรค์นี้มีหลักสำคัญในการวางกรอบแนวคิดของการแสดงและเลือกสรรจัดวางองค์ประกอบต่าง ๆ ให้สอดคล้องสมบูรณ์ แล้วนำมาเรียงร้อยกระบวนการทำรายการทำให้การสร้างสรรค์นี้เป็นการสร้างสรรค์ที่สอดคล้องไปด้วยความเชื่อ ผ่านพิธีกรรมที่ไม่ได้อาศัยเพียงจินตนาการและรสนิยมของผู้วิจัย แต่ยังคงความงดงามหนักแน่นตามแบบนาฏศิลป์ไทยราชสำนัก

2) รูปแบบการแสดงอันประกอบด้วย 6 องค์ประกอบ

2.1) การสร้างสรรค์การแสดง การแสดงสร้างสรรค์ตามแนวความคิดงานนาฏศิลป์เพื่อรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อ ซึ่งเป็นการถ่ายทอดความคิดสร้างสรรค์ทางด้านนาฏศิลป์ไทยบนแนวคิดหลักของการแสดงคือ พิธีอาบน้ำเพ็ญ เมื่อผู้วิจัยได้ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องและสังเคราะห์องค์ความรู้แล้ว จึงออกแบบการแสดง โดยแบ่งการแสดงออกเป็น 3 ช่วง ได้แก่

ช่วงที่ 1 น้ำคือชีวิต กล่าวถึงการใช้น้ำเพื่ออุปโภค บริโภค โลกของเราประกอบขึ้นด้วยพื้นดินและพื้นน้ำ โดยส่วนที่เป็นผืนน้ำนั้น มีอยู่ประมาณ 3 ส่วน (75%) และเป็นพื้นดิน 1 ส่วน (25%) น้ำมีความสำคัญอย่างยิ่งกับชีวิตของพืชและสัตว์บนโลกรวมถึงมนุษย์ น้ำเป็นแหล่งกำเนิดชีวิตของสัตว์และพืช คนเรามีชีวิตอยู่โดยขาดน้ำไม่ได้ และน้ำยังมีความ

จำเป็นทั้งในภาคเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาประเทศ (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม, 2562)

ช่วงที่ 2 อาบน้ำเพ็ญ กล่าวถึงพิธีกรรมการอาบน้ำเพ็ญ โดยการนำขันสาคร ออกไปตั้งไว้กลางแจ้ง เพื่อให้เงาของพระจันทร์ลอยเด่นอยู่ในขัน เป็นการนำเอาธาตุน้ำมารับ แสงจันทร์ ธาตุน้ำในช่วงเวลาดังกล่าวจะซึมซับเอาพลังงานจากพระจันทร์ช่วงเต็มดวงไว้อย่าง เต็มที่ เป็นการรับพลังงานจากแสงจันทร์ ส่งเสริมบารมีและสิริมงคล ซึ่งเมื่อได้อาบน้ำเพ็ญ แล้วก็จะเชื่อว่าส่งเสริมสง่าราศีให้ผดุงองค์พระจันทร์ในคืนวันเพ็ญ ทำให้ชะตาชีวิตรุ่งโรจน์ (สิทธิกร มายาง, 2562)

ภาพที่ 1 การสร้างสรรค์ท่าทางต่าง ๆ โดยการอาศัยจินตนาการและเน้นความสวยงามของภาพ บนเวทีในช่วงที่ 1 น้ำคือชีวิต และการสร้างสรรค์ท่าทางต่าง ๆ โดยการอาศัยจินตนาการ และเน้นความสวยงามของภาพบนเวทีในช่วงที่ 2 อาบน้ำเพ็ญ

ช่วงที่ 3 ประทีปสักการะ กล่าวถึง การอาบน้ำเพ็ญแล้วจะชีวิตจะประสบแต่ ความสุขความเจริญโชติช่วง เปรียบดังแสงประทีปที่สว่างไสว ทองคำที่ปลิวอย่างอิสระ ล่องลอยลัดกับแสงไฟสวยงามบนอากาศ เปรียบเสมือนพรจากแสงจันทร์เพ็ญเป็นการรับ พลังงานจากแสงจันทร์ ส่งเสริมบารมีและสิริมงคล

2.2) นักแสดง

การคัดเลือกนักแสดงสำหรับงานวิจัยเชิงสร้างสรรค์ชิ้นนี้ มีการเลือกใช้นักแสดง ที่มีเหตุจำเป็นในหลายประการ ประการหนึ่งคือปัญหาการไม่มีนักแสดงเนื่องจากเป็นช่วง เทศกาลลอยกระทงและการสอบผลงานสร้างสรรค์ของนักศึกษาชั้นปีที่ 4 ผู้วิจัยจึงคัดเลือก นักแสดงที่มีเวลาว่างสอดคล้องกับงานเป็นส่วนสำคัญ โดยคัดเลือกนักแสดงที่มีพื้นฐานทักษะ การปฏิบัติทางด้านนาฏศิลป์ไทยรวมทั้งมีการสื่อสารอารมณ์ในการแสดงที่ดี เนื่องจาก

นักแสดงเป็นสื่อกลางที่จะถ่ายทอดความงามของกระบวนการทำรำและสื่อความหมายแก่ผู้ชม นอกจากนี้ จากการวิเคราะห์กลวิธีและเทคนิคการสร้างสรรค่านาฏศิลป์เพื่อรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อ ชุด ประทีปปурณมีธารา พบว่าการสร้างสรรค่านาฏศิลป์เพื่อรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อ ชุด ประทีปปурณมีธารา เป็นนาฏกรรมที่ส่วนหนึ่งคือการนำเสนอแนวคิดในการบวงสรวงเทพเจ้า ผู้แสดงจะต้องมีกลวิธีและเทคนิคการรำโดยขณะรำจะต้องทำจิตให้เป็นสมาธิ ดูแล้วเกิดความขลัง น่าศรัทธาเคารพ สอดคล้องกับหลักปรัชญาของศาสนาฮินดู ปรัชญาของพระพุทธศาสนาและปรัชญาของสังคมไทย โดยผู้แสดง จะต้องรำด้วยความสุภาพ มั่นคงและสงบนึ่ง มีการใช้ลีลาท่ารำบางส่วนในลักษณะของละครใน การตั้งทำรำนั้นจะต้องมีความสมดุลอยู่ในตัว การออกท่ารำจะใช้พลังงานเพื่อขับเคลื่อนสรีระร่างกายโดยกำหนดความหนักเบา ช้าเร็ว อาจจะเป็นท่าที่สมดุล หรืออสมดุล และมีการใช้พลังงานแตกต่างกัน อวัยวะทุกส่วนจะต้องเคลื่อนไหวสัมพันธ์กันและอยู่ในลักษณะสมดุลกัน โดยใช้สมาธิในการควบคุมการเคลื่อนไหว การถ่ายเทน้ำหนักให้อวัยวะทั้งด้านซ้ายและด้านขวารับกันพอดีเพื่อมิให้ล้มหรือเสียการทรงตัว การกำหนดท่ารำอยู่ในใจล่วงหน้าและการฝึกรำบ่อย ๆ จนเกิดความชำนาญ นอกจากนี้ยังคัดเลือกนักแสดงที่มีทักษะฝีมือใกล้เคียงกันและเน้นการเคลื่อนไหวที่พร้อมเพรียงสลับกับการเดินสัดของผู้แสดง ทั้งนี้ ผู้สร้างสรรค์ได้คัดเลือกนักแสดงจำนวน 6 คน โดยแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือตัวพระและตัวนาง พิจารณาลักษณะนิสัยความมีระเบียบวินัย ตรงต่อเวลา และมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อผู้ร่วมงาน

2.3) การออกแบบทำนองเพลง

ผู้สร้างสรรค์ได้ประพันธ์เพลงขึ้นมาใหม่ ยึดแนวคิดในการแสดงทั้ง 3 ช่วง เป็นสำคัญ โดยให้มีความสัมพันธ์สอดคล้องกันกับการออกแบบท่าทางการใช้อุปกรณ์ประกอบการแสดง การตั้งซุ่มและการใช้พื้นที่เวทีการแสดง เพลงที่ประพันธ์ขึ้นใหม่นั้นเป็นแนวดนตรีแบบร่วมสมัย มีเสียงสังเคราะห์ที่สื่ออารมณ์ความเข้มข้น พิเศษ สูงส่งและศักดิ์สิทธิ์

2.4) การออกแบบกระบวนการทำ

การสร้างสรรค่านาฏศิลป์เพื่อรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อ ชุด ประทีปปурณมีธารา มีการออกแบบกระบวนการทำทาง ทั้งตัวพระและตัวนางโดยร้อยละ 70 ของการแสดง ใช้ท่ารำเดียวกัน ซึ่งประกอบไปด้วยท่าหลัก (กรรมะ) จำนวน 23 ท่ารำ จากโครงสร้างของแขนและมือที่ชัดเจน 2 ลักษณะ คือ มือแบและมือจีบ ปรากฏในตำแหน่งและทิศทางต่าง ๆ กันของร่างกาย อนึ่งท่ารำทั้ง 23 ท่ารำนั้น มีลักษณะของการประสมมือ 2 ลักษณะ คือ ลักษณะของ

แขนและมือในตำแหน่งทิศทางและระดับที่เหมือนกัน ลักษณะของแขนและมือในตำแหน่งทิศทางและระดับที่แตกต่างกัน สำหรับท่าชุดอาจมีการสลับทิศทางและสลับข้างของอวัยวะ มีการเชื่อมท่ารำเพื่อสร้างความสมดุลของร่างกาย ทำให้เป็นท่ารำที่มีความต่อเนื่องตามทฤษฎี ท่าต้น ท่าต่อ ท่าตาม และท่าตกแต่ง ซึ่งมีลักษณะเป็นลูกโซ่ไปจนตลอดทั้งเพลง (ชมขนาด กิจจันทร์, 2547) ในการสร้างสรรค์นาฏศิลป์เพื่อรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อ ชุด ประทีปบูรณ มีธารา ซึ่งมีท่าหลักจำนวน 23 ท่า นั้น พบว่ากระบวนท่ารำหรือลักษณะของท่ารำดังกล่าว ผู้วิจัยสรุบท่ารำที่นำมาจาก 3 แหล่ง คือ 1) ท่ารำที่มาจากตำราพ็อนรำ 2) ท่ารำและการใช้จังหวะที่มาจากกระบวนท่ารำเพลงช้าเพลงเร็ว และ 3) ท่ารำที่ผู้วิจัยปรับปรุงขึ้นใหม่

ผู้วิจัยสร้างสรรค์ออกแบบท่าทางต่าง ๆ โดยเน้นความสวยงามของภาพบนเวที วิเคราะห์ทฤษฎีท่าต้น ท่าต่อ ท่าตาม ท่าตกแต่งนำมาร้อยเรียงเป็นกระบวนท่าแบบนาฏศิลป์ไทยผสมผสานกับจินตนาการ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการออกแบบนาฏศิลป์ไทยของ อาจารย์สุวรรณี ชลานุเคราะห์ ที่มีแนวคิดในการออกแบบสร้างสรรค์ผลงานนาฏศิลป์ไทย ได้แก่ 1) การออกแบบลีลาท่ารำโดยใช้หลักการจินตนาการ 2) ออกแบบการแสดงนาฏศิลป์ไทยจากการนำสิ่งต่าง ๆ ที่ได้ประสบในชีวิตประจำวัน 3) จากประสบการณ์ที่สั่งสมมาเป็นแนวคิดในการสร้างสรรค์เป็นชุดการแสดงนาฏศิลป์ไทย และ 4) นำความประทับใจในรูปแบบเก่าๆ มาร้อยเรียงกระบวนลีลาการรำใหม่ให้ดูสมจริงทันยุคทันสมัยมากขึ้น (ณัฐนันท์ จันนิวงค์ และ ผุสดี หลิมสกุล, 2557) นอกจากนี้ ยังประดิษฐ์ลีลาท่ารำโดยเน้นภาพรวมที่แฝงไว้ด้วยความสง่างาม ความสงบ ความสุภาพและความน่านิยมนับถือ ซึ่งผู้นับถือพระพุทธศาสนาจะประดิษฐ์ท่ารำให้กับพวกประพดดี ตามคติแนวความคิดของศาสนา คือ ต้องออกลีลาท่ารำที่แสดงถึงความเป็นคนดี (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2545)

การจัดวางตำแหน่งของลำตัวนักแสดงจะเป็นแนวตั้ง ท่ารำจะมีทั้งการนั่งคุกเข่า การตั้งเข่า การเดิน การยืน ทุกท่ารำยึดลำตัวตรง ผู้รำมีกลวิธีที่สง่างามภูมิ ในแง่ของความหมายของท่ารำ มือเป็นอวัยวะที่ถูกกำหนดให้ใช้มากที่สุดในการแสดงและมีบทบาทในการสื่อความหมายมากกว่าอวัยวะอื่น ๆ ผู้วิจัยเลือกใช้ท่ารำและมือที่มีความหมายถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ท่าที่แสดงถึงความเป็นที่เคารพ การไหว้ เสกมนต์ บูชา การระลึกถึงผู้มีพระคุณ ความยิ่งใหญ่ ความประเสริฐ ความเจริญรุ่งเรือง (สุภาวดี โพธิเวชกุล, 2559) ในแง่ของระดับของอวัยวะ มีการเลือกท่ารำที่มีระดับของอวัยวะสูงมาใช้เป็นจำนวนมากที่สุดเป็นจำนวน 12 ท่ารำ ส่งผลให้การแสดงมีความโอ่อ่าสอดคล้องกับวัตถุประสงค์

นอกจากนี้ การสร้างสรรค์ท่าทางจะเน้นการใช้พลังงานในส่วนที่เป็นกล้ามเนื้อ เพื่อออกท่าร้ายรำ โดยใช้พลังงานเพื่อขับเคลื่อนสรีระร่างกายกำหนดความหนักเบา ช้าเร็ว ขณะเดียวกันอวัยวะทุกส่วนจะต้องเคลื่อนไหว สัมพันธ์กันและอยู่ในลักษณะสมดุลกัน โดยใช้สมาธิในการควบคุมการเคลื่อนไหว (ขมนาด กิจจันทร์. 2547)

ผู้วิจัยสร้างสรรค์การแสดงโดยใช้ทฤษฎีสัญวิทยา ซึ่งเป็นศาสตร์ที่ศึกษาเกี่ยวกับระบบของสัญลักษณ์ที่ปรากฏอยู่ในความคิดของมนุษย์ อันถือเป็นทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวของเรา การศึกษาในเชิงสัญลักษณ์ให้ความสำคัญกับการหาความสัมพันธ์ระหว่างตัวหมายกับตัวหมายถึง เพื่อศึกษาความหมายที่ถูกสร้างขึ้นและถูกถ่ายทอดออกมาอย่างไร โดยนำเอาตัวบทมาวิเคราะห์เพื่อดูว่าตัวหมายนั้นสร้างความหมายอย่างไร (กาญจนา แก้วเทพ, 2554) ยกตัวอย่างเช่น ผู้วิจัยใช้ทองและเปลวไฟเป็นสัญลักษณ์ในการแสดง ทองนั้นเป็นสัญลักษณ์แห่งความรุ่มรวย และเปลวไฟเป็นสัญลักษณ์แห่งความเจริญแห่งชีวิต ความโชติช่วงของเปลวเพลิงนั้นเปรียบประดุจกับความรุ่งโรจน์ในชีวิตมนุษย์

ภาพที่ 2 การสร้างสรรค์ลีลาท่ารำโดยใช้ทฤษฎีสัญวิทยา: เปลวไฟเป็นสัญลักษณ์ความเจริญแห่งชีวิต ความโชติช่วงของเปลวเพลิงนั้น เปรียบประดุจกับความรุ่งโรจน์ในชีวิตมนุษย์และการสร้างสรรค์ท่าทางต่าง ๆ โดยการอาศัยจินตนาการและเน้นความสวยงามของภาพบนเวที

2.5) การออกแบบเครื่องแต่งกาย

การออกแบบเครื่องแต่งกาย ผู้สร้างสรรค์ได้ออกแบบเครื่องแต่งกายสำหรับการแสดงนาฏศิลป์ชุด “ประทีปปฐมนิธรา” โดยได้รับแรงบันดาลใจจากการแต่งกายในประเพณีลอยพระประทีปสมัยสุโขทัยซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกันกับการอาบน้ำเพ็ญหนึ่ง

การแต่งกายของชาวสุโขทัยอาจเทียบเคียงได้จากภาพเขียนลายเส้นบนแผ่นศิลาจากวัดศรีชุม ภาพลายเส้นบนรอยพระพุทธรูปที่ทำด้วยสำริด รูปหล่อสำริดและตุ๊กตาสังคโลก (คณะอนุกรรมการแต่งกายไทย, 2543) ที่แสดงให้เห็นทั้งทรงผม เสื้อ ผ้าห่ม เครื่องประดับและเครื่องหอม ลักษณะการแต่งกายของผู้หญิง ทรงผม ผมยาวเกล้ามวยบนศีรษะ มีพวงดอกไม้หรือพวงมาลัยสวมรอบมวย หรือไว้ผมแฉกกลาง รวบผมไว้ท้ายทอย มีเกี้ยวหรือห่วงกลมคล้องตรงที่รวบ เครื่องประดับ กรองคอ รัตแนก กำไลมือและกำไลเท้า เครื่องปักผมเป็น เข็มเงิน เข็มทอง ใส่แหวน รัตเกล้า

ลักษณะการแต่งกายของผู้ชาย ผม มุ่นผม หรือปล่อยผมเมื่อยามพักผ่อนอยู่บ้าน เครื่องประดับ กษัตริย์จะสวมเทริด กำไลเพชร พลอยสี เครื่องแต่งกาย นุ่งกางเกงครึ่งน่อง แล้วนุ่งผ้าถักเขมร หรือห้ายกรั้งทับกางเกงอีกที ต่อมาประยุกต์เป็นนุ่งสั้น และทิ้งหางเหน็บ เรียกว่ากระเบนเหน็บ หรือนุ่งแบบโรยเชิง สวมเสื้อคอกลมหรือไม่สวม ทั้งนี้มีการปรับปรนให้เข้าผู้แสดง

ภาพที่ 3 การแต่งกายสมัยสุโขทัย

ที่มา: กรมศิลปากร (2511: 70, 72, 75, 79, 81)

ภาพที่ 4 การแต่งกายประกอบแสดงชุด “ประทีปบูรณมหาราชา”

2.6) การออกแบบการใช้พื้นที่บนเวทีการแสดง

การสร้างสรรค์นาฏศิลป์เพื่อรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อ ชุด ประทีปบุญมีธารา มีการออกแบบการใช้พื้นที่บนเวทีการแสดงที่หลากหลาย มีทั้งแบบกลุ่มผู้แสดงร่ายอยู่ตรงกลางเวที เมื่อเกิดการเคลื่อนที่ จะมีลักษณะการเคลื่อนที่ที่มีทิศทางแน่นอนตามรูปแบบอันเป็นมาตรฐานของการแสดง การเคลื่อนตัวจะหมุนอยู่ในรัศมีวงกลมรอบ ๆ ตัวและไม่ไปไกลจากจุดที่ยืนเดิม และรูปแบบที่เมื่อมีการเคลื่อนที่ในระยะทางมากกว่าบริเวณรอบตัว เส้นทางของการเคลื่อนที่ จะมีการใช้หลักการเคลื่อนที่เป็นลายเส้น ที่มีทั้งการสลับขึ้นหน้า-ลงหลัง สลับซ้าย-ขวา เส้นเฉียง การเดินและวิ่งวนเป็นวง การด้นสดของนักแสดง (Improvisation) มีทั้งรูปแบบพร้อมเพรียงและไม่พร้อมเพรียงกัน ลักษณะการใช้พื้นที่บนเวทีการแสดงเช่นนี้ ทำให้เกิดการแปรแถวที่หลากหลาย และแสดงให้เห็นถึงการไม่เน้นเรื่องความสมดุลในการออกแบบการใช้พื้นที่เวทีในการแสดง หากแต่เน้นภาพอันสวยงามที่เกิดจากการใช้อุปกรณ์ อาทิ พัดขนาดใหญ่ที่สื่อถึงเรือและดวงจันทร์ ผางประทีป และชันน้ำ เป็นต้น

อภิปรายผล

จากการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูล ในประเด็น “ประทีปบุญมีธารา การสร้างสรรค์นาฏศิลป์เพื่อรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อ” ในการสร้างสรรค์การแสดง ผู้วิจัยได้ใช้หลักจินตนาการ ความคิดสร้างสรรค์ คติความเชื่อร่วมกับทฤษฎีสัญศาสตร์ ทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ ทฤษฎีท่าเต้น ท่าต่อ ท่าตาม ท่าตกแต่ง หลักปรัชญาของศาสนาฮินดู ปรัชญาของพระพุทธศาสนา และปรัชญาของสังคมไทย เป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างสรรค์ผลงาน สามารถจำแนกหัวข้อการสร้างสรรค์ได้แก่ 1) แนวคิดการสร้างสรรค์ 2) นักแสดง 3) การออกแบบทำนองเพลง 4) การออกแบบกระบวนท่า 5) การออกแบบเครื่องแต่งกาย 6) การออกแบบการใช้พื้นที่เวทีการแสดง อนึ่งในการเลือกสรรแต่ละองค์ประกอบให้เกิดความสมบูรณ์ของการแสดง ดังที่กล่าวมาแล้วว่า ผู้วิจัยยึดหลักแนวความคิดการอาบน้ำเพ็ญที่มีมาแต่เดิมเป็นข้อมูลพื้นฐานในการคิดและสร้างสรรค์ผลงาน ถ่ายทอดอัตลักษณ์ คติความเชื่อ ประเพณีผ่านการแสดงทางด้านนาฏศิลป์ จากการสร้างสรรค์นี้มีหลักสำคัญในการวางกรอบแนวคิดของการแสดง และเลือกสรรจัดวางองค์ประกอบต่าง ๆ ให้สอดคล้องสมบูรณ์ แล้วนำมาเรียงร้อยกระบวนท่าร่ายรำ ทำให้การสร้างสรรค์เป็นการสร้างสรรค์ที่สอดคล้องไปด้วยความเชื่อ ผ่านพิธีกรรมที่ไม่ได้อาศัยเพียงจินตนาการและรสนิยมของผู้วิจัย แต่ยังคงความงดงามหนักแน่นตามแบบ

นาฏศิลป์ไทยราชสำนัก “ประทีปปฐมมหารา การสร้างสรรค์นาฏศิลป์เพื่อรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อ” เป็นการสะท้อนรูปแบบของการแสดงเพื่อรับใช้พิธีกรรมและความเชื่ออย่างแท้จริง มีความงามในทุกด้านทุกมิติของการแสดง สะท้อนความประณีตละเอียดลออในการสร้างสรรค์งานนาฏกรรมตั้งแต่แนวคิด ความหมายของการเคลื่อนไหวอวัยวะและการใช้พื้นที่องค์ประกอบทุกด้านของการแสดงและกระบวนการทำรำ โดยเฉพาะสัญลักษณ์สื่อถึงความเจริญแห่งชีวิต ความโชติช่วงของเปลวเพลิงเปรียบประดุจกับความรุ่งโรจน์ในชีวิตมนุษย์

ผลการประเมินความคิดเห็นของประชาชนที่เข้าชมการแสดงในภาพรวม ซึ่งมีจำนวน 200 คน คิดเป็นร้อยละ 100 จากเพศหญิงร้อยละ 65 เพศชายร้อยละ 35 พบว่า ประชาชนมีความพึงพอใจในการชมแสดงอยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{X} = 4.71$, S.D. = 0.83) ด้านที่มาของการแสดง มีความพึงพอใจอยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{X} = 4.65$, S.D. = 0.71) แสดงให้เห็นว่า ที่มาของแนวความคิดในการสร้างสรรค์การแสดงที่มาจากวัฒนธรรมที่ตนคุ้นเคยนั้น ประชาชนให้ความสำคัญและมีความเข้าใจดีกับประเพณีท้องถิ่นของตนและเห็นว่าประชาชนมีความสนใจในด้านการแสดงเป็นอย่างยิ่ง ในด้านความพึงพอใจต่อประโยชน์ที่ได้รับอยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{X} = 4.53$, S.D. = 0.67)

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “ประทีปปฐมมหารา การสร้างสรรค์นาฏศิลป์เพื่อรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อ” ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะยังประโยชน์สำหรับการศึกษาในแวดวงวิชาการนาฏศิลป์และการสื่อสารการแสดง เป็นงานที่จะได้ขยายผลไปปรับใช้เพื่อพัฒนาความรู้ด้านการสร้างการส่งเสริมความรู้ความเข้าใจในการชมการแสดงนาฏศิลป์ได้อย่างเข้าใจมากขึ้นและจะช่วยให้การแสดงนาฏศิลป์ในบริบทที่เป็นการสื่อสารการแสดงได้ขยายผลออกไปอย่างกว้างขวางหรือแม้แต่การที่นักวิชาการด้านนาฏศิลป์และการละครก็อาจนำผลการวิจัยไปขยายผลเพื่อพัฒนางานวิจัยด้านนาฏศิลป์ที่อาศัยทฤษฎีสัญศาสตร์และการสื่อสารเข้ามาเกี่ยวข้อง การสร้างสรรค์ที่ควบคู่ไปกับการสอดแทรกองค์ความรู้นี้จึงเป็นการสร้างสรรค์ผลงานทางด้านนาฏศิลป์พร้อมกับการเผยแพร่ภูมิปัญญาของบรรพบุรุษเข้าไว้ด้วยกันตอบสนองพันธกิจการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของชาติและการบริการวิชาการด้วยความยินดีอย่างยิ่งของมหาวิทยาลัย

ข้อเสนอแนะ

จากงานวิจัยเชิงสร้างสรรค์ “ประทีปปฐมนิธรา การสร้างสรรค์นาฏศิลป์เพื่อรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อ” ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้ 1) งานวิจัยเชิงสร้างสรรค์นี้ เป็นแนวทางหนึ่งในการสร้างสรรค์ผลงานทางด้านนาฏศิลป์ไทยที่สะท้อนพิธีกรรมและความเชื่อผ่านศิลปะการแสดงทางด้านนาฏศิลป์ ซึ่งจากกระบวนการวิจัยนี้อาจเป็นแนวทางในการต่อยอดสร้างสรรค์นาฏศิลป์ในรูปแบบอื่น ๆ ที่สะท้อนพิธีกรรมและความเชื่อ ซึ่งมีความหลากหลายต่อไปในอนาคต 2) ควรมีการวิเคราะห์วิจัยในลักษณะนี้ในกลุ่มนาฏศิลป์เพื่อพิธีกรรมและความเชื่อโบราณ เพื่อศึกษาการสะท้อนแนวคิด คติและค่านิยมโบราณที่แสดงออกผ่านงานนาฏศิลป์ 3) ควรมีการศึกษาสัญญาณในนาฏกรรมชนิดอื่นของไทยในวงกว้าง เพราะจะช่วยให้เข้าใจการสื่อสารระหว่างผู้สร้างงานและผู้ชม ก่อให้เกิดความก้าวหน้าในแวดวงวิชาการนาฏกรรมของไทย และ 4) ควรมีการวิจัยเพื่อพัฒนาและปรับปรุงแนวคิดการสร้างสรรค์นาฏศิลป์เพื่อรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเพิ่มมากขึ้นไปอีก

เอกสารอ้างอิง

กาญจนา แก้วเทพ. (2554). **สื่อเก่า-สื่อใหม่ : สัญญา อัตลักษณ์ อุดมการณ์**. โครงการเมธีวิจัยอาวุโสคุณะนิเทศศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Kaewthep, K. (2011). **Old Media - New Media: Symbolism, Identity, Ideology**. Senior Research Scholar Project, Faculty of Communication Arts, Chulalongkorn University. (in Thai)

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม. (2562). **ทรัพยากรน้ำ**. สืบค้นเมื่อ 16 พฤศจิกายน 2562, จาก <https://web.ku.ac.th/schoolnet/snet6/envi2/subwater/subwater.htm>.

Department of Environmental Quality Promotion Ministry of Science, Technology and Environment. **Water resources**. Retrieved 16 November 2019, from <https://web.ku.ac.th/schoolnet/snet6/envi2/subwater/subwater.htm> (in Thai)

คณะอนุกรรมการแต่งกายไทย, (2543). **การแต่งกายไทย: วิวัฒนาการจากอดีตสู่ปัจจุบัน**. กรุงเทพฯ: สำนักงาน.

- Thai Dress Subcommittee, (2000). **Thai Dress: The Evolution from the Past to the Present**. Bangkok: The Office. (in Thai)
- ขนาด กิจขันธ. (2547). **นาฏยลักษณะตัวละครแบบหลวง**. (ปริญญาานิพนธ์ศิลปศาสตรดุขฎีบัณฑิต นาฏยศิลป์ไทย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).
- Kitkhan, C. (2004). **Traditional dance Male characters in royal style**. (Doctoral dissertation, Chulalongkorn University). (in Thai).
- ณัฏฐนันท์ จันนิวงค์ และ ผุสดี หลิมสกุล. (2557). การออกแบบลีลานาฏศิลป์ไทยของอาจารย์สุวรรณี ชลานุเคราะห์ ศิลปินแห่งชาติ ปี พ.ศ. 2533. **วารสารศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**, 1(1), 32-39.
- Chaninwong, N., & Limsakul, P. (2014). Thai Classical Dance Design by Ajarn Suwannee Chalanukroh, National Artist, 1990. **Journal of Fine Arts Chulalongkorn University**, 1(1), 32-39. (in Thai)
- ธรรมปิฎก, พระ(ป.อ.ปยุตโต). (2545). **พุทธธรรม**. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.
- Dhammapidok, Phra(Por Payutto). (2002). **Phutthatham**. Bangkok: Sahathammik. (in Thai)
- ประทีน พวงสำลี. (2514). **หลักนาฏศิลป์**. กรุงเทพฯ: ไทยมิตรการพิมพ์.
- Phuangsal, P. (1971). **Performing arts principles**. Bangkok: Thai Mit Printing. (in Thai)
- พจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ. 2534. (2534). กรุงเทพฯ: วัฒนาพานิช.
- Chalermprakit Dictionary 1987. (1991). Bangkok: Wattana Panich. (in Thai)
- สิทธิกร มายาง. (2562). **อาบน้้าเพ็ญ**. สืบค้นเมื่อ 15 พฤศจิกายน 2562, จาก <https://thainews.prd.go.th/th/news/detail/TCATG191112094511146>
- Mayang, S. (2019). **Full moon Bath**. Retrieved 15 November 2019, from <https://thainews.prd.go.th/en/news/detail/TCATG191112094511146> (in Thai)
- สุภาวดี โพธิเวชกุล. (2559). **พัฒนาการแม่บทในนาฏศิลป์ไทย**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

Photawetchakul, S. (2016). **Master development in Thai dance**. Bangkok: Suan Sunandha Rajabhat University. (in Thai)

อาคม สายาคม. (2525). **รวมงานนิพนธ์ ของนายอาคม สายาคม ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์
กรมศิลปากร**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

Sorakom, A. (1982). **A report of the Arkom Sorakom**. Bangkok: Fine Arts Department. (in Thai)